

Vilniaus gubernijos žandarų komanda kontržvalgyboje ir jos veiklos metodai 1908–1914 metais

Lukas Pocius

Doktorantas

Lietuvos istorijos institutas

XIX amžiaus istorijos skyrius

El. paštas: lukas.pocius@istorija.lt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9379-449X>

Santrauka. XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje aštrėjant geopolitinei situacijai ir suintensyvėjus tarpvalstybiniam šnipinėjimui, iškilo būtinybė turėti patikimus kontržvalgybos pajėgumus. Rusijos imperija, palyginti su kaimyninėmis valstybėmis – Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos imperijomis, tokių pajėgumų neturėjo ir susidūrė su aktyvia valstybių konkurenčių žvalgybine veikla valstybėje. Aplinkybių priversta, Rusijos imperija privalėjo sukurti kontržvalgybinį aparatą, turėjusį slopinti priešiškų valstybių veiksmus. Vienas iš svarbiausių kovos laukų – pakraščio teritorijos, kurioms priklausė Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos. Tad straipsnyje išsamiai aptariamas kontržvalgybos aparato susikūrimas ir Vilniaus gubernijos žandarų komandos veikla užkardant šnipų veiklą.

Reikšminiai žodžiai: Vilnius, žandarmerija, kontržvalgyba, šnipinėjimas.

The Gendarmerie of Vilnius Governorate in the Counter-Intelligence Activities in 1908–1914

Summary: During the late 19th and early 20th centuries, the increasingly tense geopolitical landscape led to a rise in cross-border espionage. In response, there was a growing need for robust counter-intelligence capabilities to thwart these activities effectively. The Russian Empire, as a bordering state with its rivals, the German and Austro-Hungarian Empires, lacked such a capability. Facing active competitor activities, it had to develop counter-intelligence capabilities. One of the most important fields of struggle was the peripheral territories, which included the governorates of Vilnius, Kaunas, and Suwalki. The article provides a detailed examination of the creation of the counter-intelligence apparatus and the activities of the gendarmerie of Vilnius Governorate in preventing the activities of spies.

Keywords: Vilnius, gendarmerie, counter-intelligence, espionage.

Įvadas

Kontržvalgybos Pirmojo pasaulinio karo metu tematika yra ištirtinėta gana plačiai, tačiau tik bendrajame Rusijos imperijos kontekste. Šiame kontekste išskirtos politinės policijos, kaip antai žandarmerija arba *ochrana*, įtaka kontržvalgybos veikloje, tačiau

Received: 13/03/2026. Accepted: 27/04/2026

Copyright © 2026 Lukas Pocius. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

nebuvo atkreiptas dėmesys į atskirų, pakraščio teritorijose veikusių struktūrų veiklą. Mums svarbu tai, kad tyrėjų dėmesio nesulaukė Vilniaus gubernijos žandarų valdybos vykdyta kontržvalgybinė veikla. Kadangi Vilniaus gubernija Rusijos imperijoje buvo viena svarbiausių strateginių teritorijų, nes ji priklausė pakraštinėms gubernijoms, joje vyravo užsienio valstybių šnipinėjimo ir vietos gyventojų kolaboravimo grėsmė. Vilniaus gubernija turėjo strateginę svarbą – ten buvo dislokuoti armijos vienetai, pastatyti karinės infrastruktūros objektai: fortai, tiltai, todėl iš politinės istorijos perspektyvos yra svarbu ištirti, kaip Vilniaus gubernijos žandarų valdyba vykdė kontržvalgybą, susidėjusią iš valstybės vidaus apsaugos bei pasienio zonos saugojimo, ir kokiais būdais buvo sekami arba suimami įtartini atvykėliai ir šnipai.

Tyrime panaudotus šaltinius galima skirti į dvi grupes: archyvinius ir publikuotus. Pirmąją grupę sudaro dokumentai iš Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugomų Vilniaus gubernijos žandarų valdybos fondo bylų¹. Juose buvo rasta detalčiai išdėstyta kontržvalgybos ir užsieniečių stebėjimo sistema, kontržvalgybinės veiklos instrukcija, taip pat šiose bylose matomas platus veikiančių politinės policijos organizacijų tarpusavio korespondencijos spektras, yra išlikusios *filerių* ataskaitos.

Antrajai grupei priklauso publikuoti šaltiniai – tai Iljos Derevjanko sudarytas Rusijos imperijos žvalgybos ir kontržvalgybos veiklą atspindinčių šaltinių rinkinys. Jame publikuoti dokumentai ir kitokio pobūdžio šaltiniai leidžia pažvelgti į žvalgybos ir kontržvalgybos veiklą Rusijos–Japonijos karo metu, atskleidžia veikimo Tolimuosiuose Rytuose metodus, atspindi šnipų veiklos ypatybes, žandarmerijos veiklos kontržvalgyboje pobūdį². Remdamasis savo darbine patirtimi, atsiminimus apie žvalgybą ir kontržvalgybą yra parašęs generalinio štabo generolas majoras Nikolajus Batiušinas, kuris mažiau dėmesio skyrė jėgos struktūrų dalyvavimui kontržvalgybinėje veikloje, o daugiau – Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiui, tačiau praktiniais pavyzdžiais pavaizdavo tyrimo procesą. Jam rūpėjo išdėstyti strategiją ir dažniausiai naudotus būdus sekant ir sulaikant šnipus, veikusius prieš Rusijos imperiją³.

Lietuviška istoriografija žandarmerijos veikla kontržvalgyboje nesidomėjo dėl svetimumo Rusijos imperijos armijai, karybai ir jėgos struktūrų veiklai vykdant generalinio štabo užduotis. Vienintelis tekstas apie žandarų veiklą Pirmajame pasauliniame kare, parašytas Arvydo Pociūno, minėjo žandarus kaip struktūrą, dirbusią bandant apsaugoti Kauno fortą nuo vokiečių šnipų, tačiau detalesnės informacijos apie žandarų veiklą autorius nepateikė⁴. Apie žandarus, kaip apie revoliucinių grupių, veikusių prieš monarchiją arba imperinę valdžią, sulaikytojus, yra rašęs Antanas Tyla. Jis pagrindinį dėmesį buvo sutelkęs į žandarmerijos veiklą uždarant slaptas mokyklas, sekant aktyvesnius politinius veikėjus⁵. Daugiau dėmesio žandarmerijos veiklai kontržvalgyboje buvo skyrusi rusiška istoriografija.

¹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 419, ap. 1, b. 119, 140, 142, 154, 266, 268, 318, 560, 578, 865, 866, 883, 885, 886, 888.

² И. Деревянко (ред.), 2005.

³ Н. С. Батюшин, 2001.

⁴ A. Pociūnas, 2008.

⁵ A. Tyla, 1968, p. 49.

N. Grekovas yra parašęs knygą, kurioje buvo plačiai aptarta kontržvalgybos organizacija XX amžiaus Rusijos imperijoje, jos sudėtis, veikla. Autorius skeptiškai vertino žandarmerijos padėtį kontržvalgybos veikloje, nes žandarmerija turėjo ribotą galią suvaldant šnipų tinklus pasienyje, taip pat neturėjo įrankių savarankiškai susitvarkyti su grėsmėmis valstybėje⁶. Aleksandras Zdanovičius savo knygoje apie kontržvalgybą Pirmojo pasaulinio karo metu ir civilinio karo laikotarpiu daugiausia koncentravosi į kontržvalgybos veiklą generaliniame štabe ir armijų štabuose, o žandarmerijos vaidmenį parodė ribotą, kaip pagalbininkės karinių apygardų štabams, taip neapbrėpdamas žandarmerijos pajėgų veiklos formų⁷.

Kontekstinėje istoriografijoje žandarmerija yra tyrinėta daugiausia politinio persekiojimo, emigracijos kontrolės, nelegalios literatūros cenzūravimo požiūriu. Istorikai Vladenas Izmozikas⁸, Zinaida Peregudova⁹, Igoris Simbircevas¹⁰ instituciją tyrė pagal organizacinį pjūvį. Charles'as Rudd'as, Sergejus Stepanovas¹¹ ir Fredricas Zuckermanas¹² žandarų veiklą tyrė pagal jų darbo metodus. Šie tyrimai aptarė platų žandarmerijos organizacinį bei praktinį įsitraukimą į šnipinėjimo, antivalstybinio elemento ir bendrojo sekimo veiklą bei problemas, su kuriomis žandarmerija susidūrė savo veiklos laikotarpiu.

Nors istoriografijoje daugiausia dėmesio skiriama Pirmajam pasauliniam karui, gausūs archyviniai šaltiniai rodo, kad prieškario kontržvalgybos veikla Šiaurės Vakarų krašte, ypač žandarmerijos vaidmuo, iki šiol nėra išsamiai ištirti ir lietuviškoje bei užsienio istoriografijoje dažniausiai minimi tik kitų tyrimų kontekste. Taigi šio straipsnio **tikslas**: ištirti ir išnagrinėti, kaip XX amžiaus pradžioje Vilniaus gubernijos žandarmerija atliko kontržvalgybą ir užsieniečių kontrolę. Tyrimo **uždaviniai**:

1. Susipažinti su kontržvalgybos padėtimi bei žandarmerijos statusu Rusijos imperijoje iki 1908 metų.
2. Išsiaiškinti žandarmerijos veikimo metodus, nurodyti santykius su kitomis policinėmis organizacijomis vykdant kontržvalgybą.

Tyrimo **objektas**: Vilniaus gubernijos žandarų komandos padėtis kontržvalgybos sistemoje ir jos darbo metodai 1908–1914 metais¹³.

Tyrimo **chronologija** apima 1908–1914 metų laikotarpį. Chronologijos pradžią žymi Generalinio štabo komisijos parengta Instrukcija kontržvalgybai atlikti, kuri žymi kontržvalgybos aparato įkūrimą ir žandarmerijos įsitraukimą į kontržvalgybos veiklą. Chronologijos pabaiga remiasi 1914 metais, kai prasideda Pirmasis pasaulinis karas.

Šiame tyrime kai kurios vartojamos **sąvokos** nėra dažnos lietuviškoje istoriografijoje. Sąvoka **žandaras** (pranc. *gendarme*) – 1827 metais Rusijos imperijoje žandarmerija iš

⁶ Н. В. Греков, 2000.

⁷ А. А. Зданович, 2004.

⁸ В. С. Измозик (ред.), 2002.

⁹ З. Перегудова, 2000.

¹⁰ И. Симбирцев, 2006.

¹¹ C. Rudd, S. Stepanov, 1999.

¹² F. S. Zuckerman, 1996.

¹³ Tyrimui buvo pasirinkta tik Vilniaus gubernijos žandarų valdyba, nes ji kontržvalgybos veikloje koordinavo kitų gubernijų žandarų valdybų veiklą.

karo policijos struktūros buvo performuota į politinę policiją, kovojančią su politiniais nusikaltėliais¹⁴. Sąvoka **fileris** apibūdina asmenį, vykdžiusį tiesioginį sekimą, o terminas **ochrana** (rus. *Охранное отделение*) – politinį sekimą atliekančią organizaciją, pavaldžią Policijos departamentui¹⁵. Tyrime vartojamas terminas **kontržvalgyba** reiškia tikslą apsaugoti ir išlaikyti tam tikrų, valstybei kritinių objektų ir subjektų apsaugą. Taip pat kontržvalgybos veikla yra skirta apsaugoti valstybę nuo užsienio valstybių šnipinėjimo, naudojant šnipų verbavimą, manipuliaciją, sekimą¹⁶.

Žandarmerija kontržvalgyboje iki 1908 metų

1826 metų liepos 3 dienos imperatoriaus įsaku suformuotas Jo Imperatoriškosios didenybės kanceliarijos III skyrius ir 1836 metais prie šio skyriaus prijungtas atskirasis žandarų korpusas sudarė pagrindinę slaptosios policijos Rusijos imperijoje struktūrą¹⁷. Ši struktūra turėjo pirmiausia užtikrinti vidaus saugumą, atlikdama politinį sekimą, religinių sektų, revoliucinių grupių, finansinių nusikaltimų, užsieniečių veiklos priežiūrą. Toks veiklos baras buvo labai platus, apkrovęs instituciją veiklomis, kurių ji dėl personalo trūkumo negalėdavo atlikti efektyviai¹⁸. Sudarytos šešios ekspedicijos III skyriuje rodė, kad veiklos žandarams netrūko, be to, jie, kaip karinė struktūra, taip pat turėjo organizuoti kontržvalgybą, kuriai reikėjo didelių išteklių¹⁹. Kontržvalgybinė veikla Rusijos imperijoje, kaip teigia istorikas Borisas Starkovas, neturėjo tinkamos darbo metodikos. Šią veiklą organizavę žandarų karininkai dažniausiai nežinojo apie priemones darbui su užsienio šnipais arba tokių priemonių neturėjo. Kontržvalgybai atlikti buvo komandiruojamas vienas arba keli žandarų karininkai, kurie dirbo veikiančiosios armijos sudėtyje, tačiau iš likusių kontržvalgybos organizacinių duomenų matyti, jog nebuvo jokių norminių dokumentų arba jie neaiškūs ir padriki²⁰.

Žandarmerijos ir Jo Imperatoriškosios didenybės III skyriaus negebėjimas organizuoti valstybės apsaugą, į kurią įėjo ir kontržvalgybos baras, pasirodė XIX amžiaus sep-

¹⁴ Kurį laiką žandarmerija išliko kaip atskiras karinis dalinys, nes paskelbus 1826 metų liepos 3 dienos įsaką dėl Jo Imperatoriškosios didenybės kanceliarijos III skyriaus įkūrimo, jie nebuvo galutinai įtraukti į III skyriaus sudėtį. Tuo metu žandarams vadovavo policmeisteris (policijos viršininkas – L. P.) arba įgulos viršininkas. 1836 metais įkūrus Atskirąjį žandarų korpusą prie III skyriaus, žandarmerijos daliniai tapo šio skyriaus tarnautojais; В. С. Измозик (ред.), 2002, с. 634.

¹⁵ 1880 metais pasirašytas įsakas (rus. *О закрытии Верховной распорядительной комиссии, упразднении III-го отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии*) uždaryti III skyrių, o bylas perduoti Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento skyriui. Minėtųjų reformų tikslas – stiprinti slaptosios policijos darbą siekiant centralizuoti policinę sistemą ir į šios institucijos veiklą įtraukti bendrąją policiją, žandarus ir kitus slaptojoje policijoje veikiančius padalinius. Taip pat saugoti valstybės tvarką, koordinuoti *ochranos*, žandarmerijos darbą. Ibid., с. 634–635.

¹⁶ Apie kontržvalgybos apibrėžimą, in: <https://www.britannica.com/topic/intelligence-international-relations>.

¹⁷ *Полное собрание законов Российской империи*, Том 11 (1836), часть 1, Санктпетербургъ, 1837, с. 773, закон 9355.

¹⁸ Н. П. Ерошкин (ред.), 1998, с. 158.

¹⁹ В. П. Козлов (ред.), 2007, с. 182; Ekspedicija – tai terminas, apibūdinantis įstaigos skyrius, priimančius, siunčiančius korespondenciją arba dokumentus. Šio tyrimo atveju turima omenyje tai, jog šios šešios ekspedicijos, sukurtos III skyriuje, buvo atsakingos už duomenų, susirašinėjimo rinkimą, siuntimą, perdavimą, in: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01005142622?page=5&rotate=0&theme=black>.

²⁰ Б. Старков, 2006, с. 9.

tintajame–aštuntajame dešimtmetyje, kai dėl išplitusių teroristinių atakų, pasikėsinimų į imperatoriaus asmenybę caras Aleksandras II ėmėsi reformų politinės policijos srityje. Caro Aleksandro II įsakymu į Valstybinės tvarkos apsaugos bei bendrosios tvarkos skyriaus (rus. *Отделение по охранению порядка и общественного спокойствия*) viršininko pareigas buvo paskirtas karo veteranas Michailas Tarielovičius Loris-Melikovas²¹, kuris po dviejų mėnesių tapo III skyriaus viršininku bei žandarų šefu. Loris-Melikovas įsakė atlikti politinės policijos vienos žandarmerijos komandos reviziją. Revizijos metu paaiškėjo, jog Sankt Peterburgo žandarų divizijos štabo Politinės policijos skyrius neturėjo tinkamų patalpų ir darbuotojų, vyravo netvarka archyve, žandarų šefas neturėjo įslaptintų darbuotojų sąrašų. Dėl to šiai įstaigai skirti pinigai plaukė nežinomais keliais ir valstybė patyrė nuostolį, todėl 1880 metais buvo pasirašytas įsakas (rus. *О закрытии Верховной распорядительной комиссии, упразднении III-го отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии*) III skyrių uždaryti, o bylas perduoti Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento skyriui²². Policijos departamentas, iki uždarymo buvęs policijos administracijos struktūrinė dalis, tapo politinės policijos struktūros aukščiausiuoju organu, kuris kaupė ir saugojo informaciją. Minėtų reformų tikslas – stiprinti slaptosios policijos darbą siekiant centralizuoti policinę sistemą ir į šios institucijos veiklą įtraukti bendrąją policiją, žandarus ir kitus slaptojoje policijoje veikiančius padalinius. Be to, reforma buvo būtina dėl lėšų švaistymo JID III skyriuje²³.

Greta administracinės slaptosios policijos reformos ir pastangų pagerinti valstybės apsaugą, buvo prijungiamos naujos pajėgos. Slaptojo sekimo organizacija pavadinimu *ochrana* (rus. *Охранное отделение*) įkurta trimis etapais: pirmasis – 1866 metais prie Sankt Peterburgo *gradonačialniko* (miesto viršininko – L. P.), antrasis – Maskvoje 1880 metais. Trečiasis etapas prasidėjo 1900 metais ir buvo išplėtotas didžiojoje dalyje imperijos, ypač tose vietose, kur rinkosi dauguma politinių nusikaltėlių²⁴. 1902 metais paskelbus nurodymą (rus. *О начальниках розыскных отделений*), *ochrana* buvo įkurta ir Vilniuje, siekiant išplėsti politinio sekimo veiklą, ypač padažnėjus socialistų revoliucionierių veiklai, taip pat dėl kitų veiksmų, pavyzdžiui, kontržvalgybos.

Organizacija rėmėsi žandarmerijos pagalba, o skyriaus vadovai buvo tiesiogiai pavaldūs Policijos departamentui. Remiantis įsakymu, *ochranos* skyriaus vadovai buvo atsakingi už dviejų tipų šnipus: *filerius* ir infiltracinius agentus. *Fileriai* daugiausia atliko sekimo veiklą, rinko informaciją, teikė ataskaitas žandarmerijai bei Policijos departamentui. Rezultatai buvo teikiami padieniui, dienoraščio principu. O infiltraciniai agentai dirbo su teroristinėmis grupėmis (*Narodnaja Volia*, juodašimčiais) arba politinėmis grupėmis (bolševikais, eserais). *Ochрана* nebuvo įkurta kaip atskira institucija – didžioji dalis darbuotojų buvo žandarų karininkai, tad ji dažniausiai veikė kartu su žandarmerija. Nemaža dalis *ochranos* padalinių buvo tiesiogiai pavaldūs žandarmerijos valdybai, o abi organizacijos – Policijos departamentui. 1907 metais buvo išleistas nurodymas „Dėl

²¹ И. Симбирцев, 2006, с. 9, 19.

²² В. С. Измозик (ред.), 2002, с. 278, 279.

²³ И. Симбирцев, 2006, с. 16.

²⁴ З. Перегудова, 2000, с. 118.

ochranos skyrių“ (rus. *Об охранных отделениях*) plėtoti šios organizacijos veiklą. Iš dokumente nurodytų punktų matyti, kad *ochrana* privalėjo dalintis informacija su žandarmerija, o ši turėjo padėti *ochranai* užsiimti sekimu ir organizuoti areštus, tarpininkauti, pranešti informaciją apie įtartinus asmenis²⁵.

Šios reformos tik iš dalies išsprendė valstybės apsaugos neefektyvumo problemą. XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios laikotarpiu Rusijos imperija toliau neturėjo bendro kontržvalgybos organo. Jau 1888 metų lapkričio 20 dienos Policijos departamento pateiktame aplinkraštyje Nr. 3104 buvo pabrėžta, kad sustiprėjo vokiečių ir austrų šnipų, įtariamų, jog renka informaciją apie Rusijos imperijos tvirtoves, atplūdis. Nikolajus Batiušinas, teigęs, kad kontržvalgybą atlikdavo žandarmerija, nekonkretino, jog iki Rusijos–Japonijos karo žandarmerija toliau nevykdė sistemingos veiklos, rėmėsi plačiu informatorių ratu – žvalgybinę informaciją rinko ir kitų valstybių planus sužinoti padėdavo konsulai, diplomatai bei karininkai, komandiruoti į kitas valstybes²⁶. Paaiškėjus, kad Rusijos imperijoje vykdytas intensyvus šnipinėjimas, rusai buvo priversti sukurti modernią ir efektyvią žvalgybos sistemą. Greta to N. Grekovas mini, kad ypač aktyviai žvalgybos darbą vykdė Didžioji Britanija, Vokietijos imperija, Austrijos–Vengrijos imperija bei Japonija. Didžioji Britanija šnipinėjo Rusiją dėl esamos konkurencijos Afganistano teritorijoje, Vokietijos bei Austrijos–Vengrijos imperijos vykdė žvalgybinę vidaus padėties, kariuomenės, pramonės stebėseną, o Japonija, rengdamasi Korėjos pusiasalio okupacijai, stebėjo Rusijos imperijos veiksmus Mandžūrijoje²⁷.

Susidūrus su šitokiu šnipų atplūdžiu, kilo poreikis keisti esamą padėtį. Nors pirmieji projektai, susiję su kontržvalgyba ir žvalgyba, minimi 1898 metais, iki 1903 metų centrinė valdžia bei karinė vadovybė nieko konkretaus nepasiūlė. Aktyvesnių veiksmų ėmėsi karo ministras Aleksejus Kuropatkinas. Jis 1903 metų sausio 20 dienos kreipimusi į imperatorių Nikolajų II siūlė įkurti karinės žvalgybos ir kontržvalgybos padalinius, teigdamas, jog valstybė privalo turėti tokias pajėgas, kurios atliktų ne tik priešiškų valstybių analizę, kaupdamos esminę informaciją pranašumui įgyti, bet ir saugotų valstybės ir kariuomenės sukaupytą slaptą informaciją²⁸.

Karo ministras, pateikdamas kontržvalgybos skyriaus įkūrimo gaires, teigė, kad Policijos departamentas šiai veiklai netinka dėl didelės apkrovos, be to, buvo minima, kad šioje organizacijoje nėra tarnautojų, turinčių geresnį nei vidutinis karinių reikalų supratimą. Tinkamų tarnautojų ir personalo trūkumas buvo reali Rusijos imperijos saugumo problema. Apie 16 tūkstančių žandarų korpuso tarnautojų atliko politinės policijos funkcijas, turėjo palaikyti vidinę valstybės tvarką, tačiau to nepakako tokiai didelei imperijai²⁹. A. Kuropatkinas siūlė kurti atskirą skyrių, jį prijungti prie Generalinio štabo Vyriausiosios valdybos (rus. *Главное Управление Генерального штаба*), kuri tirtų

²⁵ Ibid., c. 118–121.

²⁶ Б. Старков, 2006, с. 9; И. Деревянко (ред.), 2005, с. 4, 5; Н. С. Батюшин, 2001, с. 73; О наблюдений за иностранными разведчиками. Циркуляр Министерства внутренних дел по Департаменту Полиции 5 июня 1882 г. No. 1861, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 5a.

²⁷ Н. В. Греков, 2000, с. 4.

²⁸ Б. Старков, 2006, с. 20–22.

²⁹ Ibid., c. 7.

šnipų veiklą Rusijos imperijoje, sektų ir areštuotų šiuos asmenis. Tokiame skyriuje, pasak A. Kuropatkino, turėtų veikti jungtinės pajėgos – armijos karininkai, sekliai-specialistai, – o šiam skyriui vadovauti turėjo Generalinio štabo karininkija. 1903 metų sausio 21 dieną imperatorius Nikolajus II pritarė karo ministro pasiūlytai idėjai ir patvirtino ją, taip inicijuodamas kontržvalgybos skyriaus kūrimo procesą. Pirmuoju žvalgybos skyriaus vadovu buvo paskirtas Vladimiras Nikolajevičius Lavrovas, suformavęs skyriaus sudėtį, kurią sudarė trys *ochranos* skyriaus darbuotojai, keli sekretoriai, agentai ir laiškanėšiai³⁰.

Pirmasis žvalgybos ir kontržvalgybos struktūrų išbandymas įvyko 1904 metais, kai, prieš prasidedant Rusijos–Japonijos karui, japonų šnipai suaktyvino savo veiklą Sibire ir Tolimųjų Rytų teritorijoje³¹. Greitai tapo akivaizdu, kad per trumpą laiką struktūrų darbo metodika ištobulinta nebuvo – slaptą informaciją žvalgybos pareigūnai gaudavo iš jėgos struktūrų, žandarmerijos, *ochranos*, o pastarieji – iš karo atašė atstovų. Intensyviai taikytas perliustracijos metodas, kai būdavo sulaikoma ir nagrinėjama korespondencija, tačiau dėl personalo trūkumo nebuvo verbuojami vietiniai žmonės, trūko *flierių*, kurie galėtų greičiau raportuoti apie esamą situaciją³². Ilja Derevenko pažymi, kad kontržvalgybos veikla daugiausia užsiėmė žandarmerija ir policija, kurios turėjo sekimo patirties, tačiau buvo dirbama nedarniai, nebuvo informacijos apdorojimo metodų, netinkamai rengta karininkija, o karo baigtis parodė, kad žvalgybos skyrius pirmojo išbandymo neatlaikė³³.

Po Rusijos–Japonijos karo, kuris atskleidė carinės kariuomenės nuosmukį, imtasi armijos struktūrinių reformų. Jos palietė ir žvalgybos bei kontržvalgybos struktūras. Generalinio štabo ekspertai, remdamiesi karininkų įžvalgomis, pavyzdžiui, žvalgybos papulkininkio N. S. Belovo rekomendacijomis, sprendė, kaip reikėtų tobulinti žvalgybos ir kontržvalgybos organizavimą³⁴. Vienas iš svarbiausių pateiktų pasiūlymų – minėtąsias tarnybas išlaikyti ir taikos metu, nes ankstesnieji žvalgybos skyriai buvo sudaromi tik iškilus karo grėsmei ir neturėjo darbinės praktikos.

Sistemos spragas atskleidė Sankt Peterburgo *ochranos* skyriaus pareigūnų atliktas tyrimas, padėjęs išaiškinti, kad Rusijos imperijoje ir toliau egzistavo platus užsienio šnipų tinklas. Greta to buvo dar kartą aktualizuotas 1888 metų lapkričio 20 dienos Policijos departamento aplinkraštis Nr. 3104. Todėl, Karo ministerijai pasitarus su Vidaus reikalų ministerija dėl 1888 metų aplinkraštyje minimo austrų ir vokiečių antplūdžio bei papildomo *ochranos* tyrimo rezultatų, iškilo būtinybė stiprinti užsieniečių, gyvenančių imperijos šiaurės vakarų ir pietvakarių dalyse, kurios turi svarbią strateginę reikšmę, stebėseną³⁵. Atskleidus šnipų tinklą, įsiskverbusį net į Varšuvos karinės apygardos karininkiją, tapo akivaizdu, kad A. Kuropatkino pasiūlyta sistema, veikusi tik karo metu,

³⁰ Ibid., c. 21, 22, 23.

³¹ И. Деревянко (ред.), 2005, с. 5–6.

³² Н. В. Греков, 2000, с. 4.

³³ Б. Старков, 2006, с. 9.

³⁴ Н. В. Греков, 2000, с. 52.

³⁵ О наблюдений за иностранными разведчиками. Циркуляр Министерства внутренних дел по Департаменту Полиции 5 июня 1882 г. No. 1861, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 5a.

nebuvo efektyvi. Todėl Karo ministerija buvo priversta iš naujo sukurti kontržvalgybos veiklos principus, metodus ir hierarchinę struktūrą³⁶.

Atliekant kariuomenės reformas buvo svarstoma, kad siekiant šių struktūrų efektyvios veiklos, žvalgybos ir kontržvalgybos veiklą reikia sujungti, todėl formuojant žvalgybos aparatą, buvo organizuojami centralizuoti padaliniai – Žvalgybos skyriai prie Karinių apygardų štabų. Šie skyriai turėjo atlikti tiek žvalgybos, tiek kontržvalgybos funkcijas, bet dėl vykdomų kariuomenės reformų reorganizaciją stabdė lėšų stoka³⁷. Esant specialistų, lėšų bei žinių kontržvalgybos ir žvalgybos darbui planuoti trūkumui, rusai pasinaudojo slaptauoju būdu gauta Austrijos-Vengrijos imperijos žvalgybos instrukcija, kurią Varšuvos karinės apygardos štabas perdavė Generaliniam štabui. 1907 metų rugsėjo 25 dieną Generalinis štabas įsakė visiems karinių apygardų štabams, remiantis Austrijos-Vengrijos imperijos kontržvalgybos instrukcijos pavyzdžiu, sukurti sistemą kontržvalgybai organizuoti ir į šią veiklą įtraukti žandarmeriją bei policiją. Įvairios karinės apygardos pateikė skirtingus projektus. Pavyzdžiui, Vilniaus karinė apygarda siūlė sujungti visus policijos organus ir kurti bendrą kontržvalgybos organizaciją, o Varšuvos karinė apygarda siūlė prie karinio apygardos štabo prijungti *ochranos*, žandarų policijos, žandarų valdybų ir pasienio institucijų veiklą, taigi nesteigti bendros organizacijos, bet sukurti centrinę instituciją, kuri koordinuotų veiklą ir teiktų nurodymus minėtosioms organizacijoms kontržvalgybos klausimais. Surinkus visus pasiūlymus ir projektus, buvo sudaryta patariamoji komisija iš Vidaus reikalų ministerijos darbuotojų, dviejų armijos žvalgybos skyriaus tarnautojų ir žvalgybinio skyriaus padėjėjo. Ši komisija bandė sudaryti naująją kontržvalgybos ir žvalgybos struktūrą, metodiką.

Pirmiausia buvo nuspręsta, kad būtina pajungti agentūras, kurios turėjo sekimo ir informacijos rinkimo patirties. Todėl buvo bandoma pasitelkti ne tik gubernijos centrų *ochranos* skyrius, bet ir apskričių *ochranos* padalinius, kurie ne tik bandė kovoti su revoliucionieriais, bet ir veikė pasienio teritorijose, stebėjo galimus užsienio šnipus ir teikdavo informaciją žandarmerijai bei policijai. Šį faktą patvirtina ir kontržvalgybos struktūrų vertinimą atlikęs Žandarų korpuso šefas P. G. Kurlovas. Išgirdęs pasiūlymus palikti kontržvalgybą vien tik karo tarnybos asmenims, jis teigė, jog žandarai ir policija be kariuomenės atstovų pagalbos ir atvirkščiai negalės tinkamai atlikti šnipų paieškos. Todėl, panašu, patariamoji komisija nusprendė, kad vien *ochranos* pajėgumais remtis negalima³⁸.

Vadovauti kontržvalgybos skyriui bandyta priskirti karinių apygardų štabų karininkus kartu su *ochranos* skyrių agentais, tačiau šis valdymo būdas negalėjo sulaukti sėkmės dėl menko *ochranos* finansavimo, personalo trūkumo ir didelės darbinės apkrovos problemų. Norėdami išspręsti vadovavimo grandies keblumus, komisijos nariai nutarė kurti centrinę organizacinę struktūrą, prie kurios būtų priskirtos struktūros, atliekančios sekimo ir informacijos rinkimo funkcijas. Turėjo veikti viena centrinė koordinacinė struktūra, o jė-

³⁶ Б. Старков, 2006, с. 18.

³⁷ Н. В. Греков, 2000, с. 53.

³⁸ Ibid., с. 54, 55, 56, 61.

gos struktūros turėjo vykdyti centrinės struktūros įsakymus³⁹. Tokie sprendimai leidžia daryti prielaidą, kad 1908 metų Instrukcija kontržvalgybai atlikti (rus. *Инструкция по контрразведке*, toliau – Instrukcija), rasta Lietuvos valstybės istorijos archyve, tapo pagrindiniu kontržvalgybos organizavimo dokumentu, nes decentralizacija, paremta atskirų agentūrų darbu, koordinacinės institucijos įkūrimas ir slaptosios policijos, *ochranos* ir žandarmerijos įtraukimas į žvalgybinę veiklą atspindi projekte buvusių nuostatų. Siekdamas pagerinti žvalgybos bei kontržvalgybos pajėgumus, Rusijos imperijos generalinis štabas kūrė žvalgybos apygardas, kuriose veikė žandarų bei *ochranos* padaliniai tapo tiesiogiai pavaldūs Karo ministerijai⁴⁰. Suformavus kontržvalgybos struktūrą, buvo įkurti septyni kontržvalgybos padaliniai, iš kurių vienas veikė Vilniuje. Taigi kontržvalgyba įgavo svarbesnį vaidmenį žandarmerijos veikloje nei anksčiau, o prie Karinės apygardos štabo, tapusio kontržvalgybos centru, buvo prijungtos policijos, *ochranos*, muitinės, smuklių sargybos bei pasienio institucijos. Vilniaus gubernijoje kontržvalgyba buvo oficialiai įkurta 1909 metų sausio 14 dieną, kai dekretu Nr. 9 Instrukcija buvo patiekta Vilniaus karinės apygardos štabui kaip galiojantis dokumentas⁴¹.

Žandarmerijos ir *ochranos* veiklos suvienijimas kontržvalgybai buvo labai vertingas, nes Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos imperijos apmokydavo didelį kiekį šnipų ir siųsdavo juos į Rusiją. Štai austrų žvalgybininkas Maksimilianas Ronge'ė teigė, jog karo pradžioje dirbo apie aštuonis devynis šimtus šnipų, o vokiečių žvalgyba steigė specialias mokyklas šnipams rengti⁴². Galima manyti, kad šie skaičiai nesiskyrė ir prieškario laikotarpiu. Pavyzdžiui, vien Suomijos kunigaikštystės žandarmerijos valdyba sučiupo trisdešimt du asmenis ir apie tris šimtus žmonių apieškojo, įtardami, kad šie tarnavo vokiečiams. Dėl padidėjusios baimės prarasti saugomą informaciją buvo atidžiai sekami būreliai, kaip antai anglų Biblijos draugija, belgų Socialinės pagalbos draugija, kuriuos reikėjo stebėti. Iš žandarmerijos pranešimų matyti, jog šios draugijos buvo stebimos, bandoma išsiaiškinti, iš kur jos kilusios, ką veikia, su kuo palaiko ryšius⁴³.

Dėl padidėjusios šnipinėjimo rizikos bei prasiplėtusio įtartinų grupių rato kontržvalgybos Instrukcija tapo doktrininis valstybės apsaugos dokumentu. Pagal Instrukcijos I paragrafą buvo apibrėžta šnipo samprata, kuri iki įsigaliojant šiai instrukcijai buvo miglota. Iki 1908 metų už šnipinėjimą taikomos bausmės buvo griežtos – nuo aštuonerių iki penkiolikos metų katorgos, tačiau šnipinėjimu kaltinami asmenys galėdavo išvengti šios bausmės prašydami užsienio konsulų pagalbos, nes ankstesniuose įstatymuose nebuvo gerai apibrėžta, kas yra šnipinėjimas, kada ir kaip už jį baudžiama, todėl sulaikytieji asmenys dažnai buvo mainomi į rusų piliečius, sulaikytus už šnipinėjimą. Dėl tokios įstatymo spragos asmenys, įtariami šnipinėjimu, buvo teisiami gana retai. Nuo 1908 metų aiškiai apibrėžtos šnipų nusikaltimo gairės – jais buvo laikomi asmenys, kurie galėjo pasisavinti karinių jėgų, pasienio punktų, žemėlapių ar geležinkelių

³⁹ Ibid., c. 59.

⁴⁰ E. Sergeev, p. 171–172.

⁴¹ Штаб-офицер для поручений при Штабе Виленского военного округа уведомление Начальнику Виленского охранного отделения, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 35.

⁴² M. Ронге, 2004, c. 49.

⁴³ Подполк. Веловодский о группе «Помощь», in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 560, l. 59, 80.

dokumentaciją – ir buvo nuspręsta, jog bus baudžiama trejų metų kalėjimo bausme už slaptos valstybinės informacijos rinkimą apie jos karines jėgas ir jų perdavimą užsienio valstybėms. Pažymima, kad Rusijos imperijos bausmės buvo švelnesnės nei kaimynų. Pavyzdžiui, Austrijos-Vengrijos imperijos maksimalios bausmės buvo iki penkerių metų katorgos⁴⁴.

Instrukcijoje pateiktas atskiras dokumentų ir objektų, kurie turėjo būti saugomi, sąrašas. Pavyzdžiui, dokumentai apie kariuomenės sudėtį, dislokaciją, ginkluotę, kompleksaciją, karines institucijas, įstaigas, sandėlius, atsargas, tvirtovių būklę, mobilizacijos punktus, įsakymus atlikti manevrus, karinius geografinius, statistinius, topografinius duomenis, strategines vietas. Kelių ir geležinkelių duomenys buvo griežtai saugomi, todėl asmuo, aptiktas su šia informacija, turėjo būti suimamas⁴⁵. Greta to buvo įtrauktos dar 1882 metais nurodytos padidinto saugumo teritorijos, kuriose esančių strateginių objektų lankymas laikytinas nusikalstamu. Prie teritorijų buvo priskirtos 10 Lenkijos karalystės gubernijų, 25 apskritys, tarp kurių Vilniaus, Kauno, Alytaus, Liepojos, Rygos, Sevastopolio ir kt. Taip pat pateko 15 apskričių, esančių prie geležinkelio mazgų arba juos turinčių, pavyzdžiui, Vilniaus gubernijai priklausantys miesteliai Vileika, Lentvaris, Kaišiadorys. Į stebėjimo sąrašą įėjo ir upės, kurios turėjo būti stebimos 15 varstų į abi puses – tarp saugomų upių pateko Nemunas, nuo Ščiaros intako prie Mastų kaimo iki sienos prie Jurbarko, tiek pat varstų buvo stebimi geležinkelių linijos punktai Daugpilis–Vilnius–Lapiai, Lentvaris–Kaunas, Minskas–Vileika, Vilnius–Baranovičiai–Luninecas–Rivnė, ir 50 varstų pasienio zona Baltijos jūros teritorijoje⁴⁶. Prie Instrukcijoje nurodytų saugotinių objektų galime pridėti ir ankstesniuose įsakymuose minimus objektus. Pavyzdžiui, Vilniaus gubernijos žandarų valdybos byloje rastas Policijos departamento pranešimas, kuriame buvo įsakyta atidžiau prižiūrėti telegrafo stotis ir stulpus, nes viename iš Rusijos imperijos miestų priešiški Rusijos imperijai asmenys nuvertė ir sugadino įrenginius⁴⁷. Dėl tokių atvejų prie saugomų objektų buvo priskirti pylimai, kuro, vandens saugyklos, telegrafo-telefono, balandžių pašto stotys⁴⁸.

Instrukcijoje nepaminėtas, tačiau svarbus saugumui aspektas – fotografavimas. Susirūpinimas fotoaparatus naudojimu iškilo jau 1897 metų sausio 31 dieną pateiktame Policijos departamento aplinkraštyje Nr. 1094 ir buvo pakartotinai aktualizuotas 1908 metais. Jame informuojama, kad fotografuoti galima visoje Rusijoje, išskyrus karinės ar strateginės reikšmės vietas⁴⁹. Kitame aplinkraštyje paminėta, jog žmonės, aptikti fotografuojantys arba žvalgantys teritoriją, turėjo būti sulaikomi ir apieškomi. Aptikus strategiškai svarbių objektų fotografijas, šie asmenys turėjo būti areštuoti ir perduodami karinės apygardos štabui. Visi šių asmenų dokumentai ir daiktai turėjo būti atimti,

⁴⁴ Н. В. Греков, 2000, с. 88, 89.

⁴⁵ Инструкция по контрразведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 36.

⁴⁶ О наблюдений за иностранными разведчиками. Циркуляр Министерства внутренних дел по Департаменту Полиции 5 июня 1882 г. No. 1861, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 3, 3a.

⁴⁷ Штаб Виленского военного округа, Управление Окружного Генераль-Квартирмейстера Отделения Разведки сообщил о радио-телеграфных станциях, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 883, l. 134.

⁴⁸ Инструкция по контрразведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 36.

⁴⁹ Циркуляр Департамента Полиции 31 января, 1897 г. No. 1094, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 1a.

surašytas protokolas. Sulaikius užsienio pilietį informacija turėjo būti pateikta užsienio reikalų ministrui⁵⁰.

Kontržvalgybos sistematizavimo darbas, galima teigti, buvo atliktas laiku, nes šnipinėjimo veikla itin suaktyvėjo artėjant Pirmajam pasauliniam karui: šnipai stebėjo Rusijos imperijos bendrąją situaciją, į ją buvo siunčiami šnipinėti apmokyti turistai, žurnalistai, verslininkai, todėl Policijos departamentas žandarmerijos valdyboms teikė Generalinio štabo žvalgybos skyriaus informaciją, kad į Rusijos imperiją atvyko turistai, kurie kelia grėsmę valstybės saugumui ir vientisumui. Žandarų valdybų paprašyta skirti dėmesio turistams, kurie galbūt rinko informaciją kitos valstybės naudai⁵¹. Žvalgybos veikla užsiėmė ne tik asmenys, atvykę iš užsienio, bet ir politiniai veikėjai, konsulai. Likus kelioms dienoms iki karo pradžios Kaune aptiktas įtariamasis vokiečių konsulas G. von Lerchenfeldas, kuris vėliau, Vilniaus karinės apygardos duomenimis, užsiėmė žvalgybos veikla. Šis pranešimas randamas ir Vilniaus gubernijos žandarmerijos byloje, sudarytose vykdant instrukcijoje pateiktus nurodymus. Žandarmerija stebėjo konsulo veiklą, kol jis išvyko į Sankt Peterburgą ir ten buvo suimtas⁵². Kontržvalgybos skyrius, turėdamas akivaizdžių įrodymų, kad konsulas užsiėmė šnipinėjimu, jį sulaikė.

Kontržvalgybos veiklos pertvarka ir organizavimas buvo reikalingi ir dėl iš Tolimųjų Rytų bei kaimyninių valstybių kylančios šnipinėjimo grėsmės. Žandarmerijos ir Karinės cenzūros cenzoriaus korespondencijoje taip matyti atsekta korespondencija tarp šnipų, dirbančių centrinių jėgų naudai, ir švedų piliečių. Vokiečių žvalgyba užsiėmė bendradarbiavimu su švedais, kurie buvo pirmiausia artimiausias kelias iš Europos į Rusijos imperiją. Be to, Švedija su Rusijos imperija turėjo ganėtinai platų prekybinį ryšį, kuris lėmė didelį žmonių migracijos kiekį ir leido šnipus perkelti lengviau. O 1914 metų liepos 28 dienos aplinkraštyje, kurį pateikė Policijos departamentas, visi žandarmerijos punktai buvo perspėti dėl galimos kinų žvalgybininkų veiklos Rusijos imperijoje⁵³. Aplinkraštyje minima, jog kinai galbūt dirba japonų žvalgybos naudai, todėl kinų pilietybės atvykėliai buvo įdėmiai stebimi. Reikia pažymėti, kad Generalinio štabo valdyba tvirtino, jog kinų nebuvo nė vienoje europinėje dalyje, išskyrus Sankt Peterburgą ir jo apylinkes⁵⁴. Bet archyviniai šaltiniai rodo, kad kinų migracija egzistavo ir pakraščio teritorijose. Pavyzdžiui, Lydoje, kuri priklausė Vilniaus gubernijos žandarmerijai, Vilniaus gubernijos žandarų valdybos vadovo pagalbininkas Švenčionių ir kt. apskritims pranešė apie dviejų kinų atvykimą ir paskyrė stebėseną⁵⁵. Šnipų veiklos suaktyvėjimas vertė Rusijos imperijos armijos Generalinio štabo karininkus papildomai tobulinti kontržvalgybos aparatą.

⁵⁰ Ibid., I. 1a, 4.

⁵¹ Министерства внутренних дел. Департамент Полиции сообщает о новом приёме военного шпионства, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 883, l. 451a; H. В. Греков, 2000, с. 110.

⁵² Б. Старков, 2006, с. 111, 112.

⁵³ Начальник Виленского губернского жандармского управления сообщает о китайской разведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 883, l. 338–338a.

⁵⁴ H. В. Греков, 2000, с. 98.

⁵⁵ Помощник Начальника Виленского губернского жандармского управления сообщает о двух китайских поданных, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 883, l. 351–351a.

Iki Pirmojo pasaulinio karo kontržvalgybos sistema patyrė kelis reikšmingus patobulinimus. 1911 metų birželio 6 dieną Generalinio štabo viršininkas J. G. Žilinskis suformavo Nurodymą kontržvalgybiniais skyriams (rus. *Положения о контрразведывательных отделениях*) (toliau – Nurodymas), tapusį dokumentu, kuriuo buvo patvirtinta kontržvalgybos skyrių veikla, įformintos procedūros⁵⁶. Pirmasis Nurodymas buvo naujai sukurta kontržvalgybos darbo reglamentas, skirtas karinių apygardų štabams. Išskiriant žandarmeriją liečiančius pakeitimus, Nurodyme buvo teigiama, jog žandarų korpuso atstovai privalėjo rašyti ataskaitas generalkvartirmeisteriams, kurie vadovavo karinės žvalgybos štabui, taip pat karinių apygardų vyr. adjutantams, o pareigūnai ir kitos struktūros, dirbančios kontržvalgybos aparate, tapo pavaldžios tiek žandarams, tiek karinei vadovybei⁵⁷.

Taip pat 1911 metais buvo išleista Instrukcija kontržvalgybos skyrių vadams (rus. *Инструкция начальникам контрразведывательных отделений*) (toliau – Antroji instrukcija), sudaryta iš dviejų dalių: A dalies – kovos su kariniu šnipinėjimu, ir B dalies – kovos su kitų valstybių, keliančių karinę grėsmę Rusijos imperijai, veikla. Šios instrukcijos A dalyje nurodyta vadovautis Policijos departamento įsakymais, nustatytos kontržvalgybos ir žandarmerijos santykių ribos (kontržvalgybos darbuotojai galėjo tik stebėti įtariamąjį, o žandarmerija įgijo teisę įtariamus šnipinėjimu asmenis suimti). Taip pat buvo įvesta kandidatų patikimumo atranka, nes kontržvalgybos skyrių vadovai galėjo dirbti tik gavę Generalinio štabo Ypatingojo skyriaus leidimą. O B dalyje buvo pateikta *ochranos* skyrių patirtis atliekant kontržvalgybinę veiklą, turint omenyje platesnį *filerių* naudojimą sekimui⁵⁸.

1911 metais pagal Antrąją instrukciją buvo nurodyta žandarų valdyboms komandiruoti vieną žandarmerijos atstovą į kontržvalgybos skyrių, taip dar labiau susiejant žandarų veiklą su kontržvalgyba⁵⁹. Į kontržvalgybos skyrius paskirti žandarmerijos atstovai dažniausiai jai vadovaudavo, o vadovais paskirti pareigūnai rangų dažniausiai nusileisdavo tik žandarų komandos viršininkui⁶⁰. Iš rastų pranešimų aiškėja, jog išsiųstas į kontržvalgybos skyrių žandaras buvo papulkininkis Aleksandras Belovodskis⁶¹.

Apibendrinant – kontržvalgybos aparatas buvo sukurtas po nesėkmingo Rusijos–Japonijos karo. Žvalgybinė sistema, dėl lėšų stokos suformuota remiantis Austrijos–Vengrijos imperijos pavyzdžiu, buvo decentralizuota. Šitaip buvo sukurta viena koordinacinė institucija, kuri teikė nurodymus visoms jėgos struktūroms, o šios buvo pavaldžios koordinacinei institucijai, kai buvo sprendžiamos kontržvalgybinės užduotys.

⁵⁶ Н. В. Греков, 2000, с. 62; А. А. Зданович, 2004, с. 19–21.

⁵⁷ Н. В. Греков, 2000, с. 62.

⁵⁸ Инструкция начальникам контрразведывательных отделений, in: https://www.e-reading.club/chapter.php/1004112/36/Linder_Iosif_Specsluzhby_Rossii_za_1000_let.html.

⁵⁹ Н. В. Греков, 2000, с. 66.

⁶⁰ А. А. Зданович, 2004, с. 23.

⁶¹ Н. В. Греков, 2000, с. 66; Подполковник Отдельного Корпуса Жандармов Беловодский сообщает о проживающих турецких подданных, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 883, l. 577.

Vilniaus gubernijos žandarų komandos darbo metodai atliekant kontržvalgybą

Kilus užsienio šnipų grėsmei, žandarmerijai teko susidurti su gerokai išaugusiais užsienio valstybių šnipinėjimo mastais. Žandarmerijos pranešimuose patvirtinama, kad Vokietijos imperijos bei Austrijos-Vengrijos imperijos žvalgybos biurai siuntė šnipus yrant stabilumui Europoje, kai 1908–1914 metų laikotarpiu Europos žemyną drebino du Balkanų karai, karas Libijoje⁶². Užsienio konkurentai nuolat siuntė šnipus į Rusijos imperiją, o jų kiekį padidino likus porai metų iki Pirmojo pasaulinio karo ir armijos mobilizacijos Rusijos imperijoje⁶³.

Žandarmerijos darbo metodai buvo apibrėžti 1908 metų Instrukcijoje, tačiau joje pateikta informacija buvo abstrakti, nurodžiusi tik sekimo, sulaikymo bei užkardymo užduotis ir išskyrusi punktus, kurie apibrėžė šnipinėjimo veiklą. Todėl būtina išnagrinėti, kaip žandarai dirbo praktikoje, vadovavosi Instrukcijoje buvusiais nurodymais. Negalima teigti, kad tarnybos laikydavosi Instrukcijoje esančių nurodymų iki galo. Natūralu, kad jų veiklą diktudavo esamos sąlygos, priešininko gudrumas ir pasirengimas bei užsienio valstybių šnipinėjimo pajėgumai, todėl Instrukcija tebuvo gairės, kokiose situacijose reikėjo reaguoti į galimą šnipinėjimo grėsmę. Todėl šiame skyriuje dalis žandarmerijos atliekamos kontržvalgybinės veiklos pavyzdžių yra pateikiami rekonstruojant dokumentuose esančią seką, kuri nebuvo nurodyta Instrukcijoje.

Pagal Instrukcijoje ir Nurodyme nustatytą hierarchiją, pagrindinę tiriamąją veiklą atlikdavo žandarmerija ir apskričių jaunesniųjų karininkų žandarų punktai, kurie buvo dislokuoti miesteliuose, prie geležinkelių linijų. Remiantis žandarmerijos valdybos bylomis, galima aptikti esamą korespondenciją tarp generalkvartirmeisterio, žandarmerijos padalinių, *ochranos*, policijos pajėgų, dažniausiai su ispravnikais bei pristavais (Apskrities policijos vadas, nuovados policininkas – L. P.). Nerasta informacijos apie pasienio pareigūnų korespondenciją, tačiau tai paaiškina Instrukcijos V punktas, kur teigiama, jog pasienio apsaugos darbuotojai turi tiesiogiai kontaktuoti su karinės apygardos štabais ir gauti užduotis. Nagrinėjant Vilniaus gubernijos žandarų valdybos atliktus tyrimus matyti, kad svarbiausią ir apibendrintą informaciją generalkvartirmeisteriui teikė žandarmerija. Tad galime daryti prielaidą, kad hierarchiškai sekimo procesui vadovavo žandarmerija, kuri atsakydavo generalkvartirmeisteriui⁶⁴.

Vis dėlto sekimo procedūros buvo vykdomos remiantis ilgalaike patirtimi ir išstobulinta strategija, o ne Instrukcijoje arba Nurodyme esančiomis tezėmis. N. Batiušinas savo knygoje apie kontržvalgybą yra išdėstęs, kad bendrieji veiklos principai buvo panašūs visoje Rusijos imperijoje. Šaltinių medžiaga tai patvirtina⁶⁵. Procesas prasidėdavo, kai, susidūręs su įtariamuoju, tarnybos pradėdavo vykdyti vidinį stebėjimą. Tokiu atveju vidinis

⁶² E. Hobsbawm, 1994, p. 303.

⁶³ М. Ронге, 2004, с. 16; Н. В. Греков, 2000, с. 110.

⁶⁴ О наблюдений за иностранными разведчиками. Циркуляр Министерства внутренних дел по Департаменту Полиции 5 июня 1882 г. No. 1861, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 3, 3a; Унтер-офицер о преступлениях, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 578, l. 18–19, 62.

⁶⁵ Н. С. Батюшин, 2001, с. 73–93.

politiškai įtariamų asmenų stebėjimas buvo atliekamas trimis būdais. Pirmiausia buvo pasitelkiamas tiesioginis sekimas, kai į veiklą buvo įtraukiama *ochrana* ir jos paruošti agentai – *fileriai*. Archyvinuose šaltiniuose galima matyti, jog *fileriai* sekė politiškai nepatikimus, galbūt šnipinėjimu užsiimančius asmenis. Iš dokumentų galima spręsti, jog įtariamąjį sekdamo du *fileriai*, dirbę *ochranos* skyriuje⁶⁶. Vienoje iš sekimo bylų, Vilniuje gyvenusio vokiečių kilmės bankininko, buvo pateikta detali, tiksli, dienoraščio principu sudaryta savaitės įvykių ataskaita, kuri būdavo perteikiama *ochranos* skyriaus vadovybei. Kaimuose ir miesteliuose sekimu užsiimdavo jaunesniųjų žandarų valdybos pareigūnai⁶⁷. Vidinis stebėjimas nesibaigdamo aktyviu sekimu. Neretai apsiikeitimui informacija arba susitikimams su atitinkamais asmenimis būdavo naudojami konspiraciniai kambariai, kuriuos išlaikydavo kontržvalgybos skyrius. Tokiose vietose arba būdavo apsiukeičiama surinkta informacija, arba būdavo bendraujama su tarpininku ar informatoriumi. Tie informatoriai galėjo būti kavinių darbuotojai, laisvo elgesio moterys, pirkliai mieste. Šių užsiėmimų žmonės labai mėgo žandarai, nes iš sekimo patirties jie žinojo, kad visokio tipo nusikaltėliai, o kartu ir šnipai, mėgo leisti pinigų turguose, kavinėse, viešnamiuose⁶⁸.

Antras stebėjimo būdas – pasų patikra. Pase buvusi informacija, kaip antai kelionės tikslas, buvimo vieta ir išdavimo laikas, leido lengviau sekti ir stebėti asmenį⁶⁹. Dažniausiai prireikus tokių duomenų žandarmerija kreipdavosi į Vilniaus gubernatoriaus kanceliarijos darbuotojus, kurie turėjo teisę išduoti pasus⁷⁰. Pasus galėjo išduoti ir Vilniaus miesto policmeisteris, tačiau jis ir taip turėjo rašyti ataskaitas ir jas siųsti žandarams, kaip tiesioginiams užsieniečių stebėjimo vykdytojams, todėl atskiرو pareikalavimo iš žandarmerijos pareigūnų nebūdavo⁷¹. Vilniaus policmeisterio duomenimis, jo sukauptais duomenimis dažnai naudojosi apskričių jaunesnieji karininkai, kurių bylose buvo daug atvykusių, išvykusių arba keliaujančių Rusijos imperijos teritorijoje stebėtinų asmenų sąrašų⁷².

Neoficialiai taikyti dar du sekimo metodai – perliustracija ir verbavimas. Žandarų pranešimuose minimas gyventojas pavarde Eltingas, dirbdamas Vilniaus žemės banke, susirašinėjo su Vokietijos imperijoje gyvenančiais giminaičiais, todėl jo laišškai buvo skaitomi, t. y. taikomas perliustracinis metodas. Eltingo byloje pavartotas terminas *nelegaliais būdais* (rus. *негласный путь*) reiškė žymą, nurodančią domėtis asmens korespondencija⁷³. Kituose laiškuose galėjo būti aptinkami su žvalgyba susiję pranešimai, kurie būdavo užšifruoti, todėl paprastam tarnautojui jų nebuvo įmanoma perskaityti. Yra užfiksuotas vienas atvejis, kai Vilniaus gubernijos žandarų valdybos byloje pateiktas iššifruotas austrų karininko pranešimas, kuriame nurodyti šifro kodai: raidė K reiškia kavaleriją, L – arklius, A – artileriją, G – visų tipų ginkluotę. Sakiniai, tokie kaip „Morisas

⁶⁶ Дневник филеров. Ноябрь 1908 г., in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 124–125a.

⁶⁷ Унтер-офицер о преступниках, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 578, l. 18–19, 62.

⁶⁸ Н. С. Батюшин, 2001, с. 74, 84.

⁶⁹ „О паспортах в XIX веке“, in: https://w.histrf.ru/articles/article/show/pasportnaia_sistemiata.

⁷⁰ Виленский губернатор о йесуитском ордине, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 156.

⁷¹ Министерства внутренних дел. Виленский Полицеймейстер сообщил Начальнику Виленского губернского жандармского управления о прибывших иностранных людях, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 72–87.

⁷² Список евреев. 30 мая 1909 г., in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 9, 66–66a.

⁷³ Сообщение военного цензора, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 866, l. 58.

serga“, reiškė, jog mobilizacija vykdoma, arba „Po kelių valandų važiuoju ten“ reiškė, jog pajudėjo mobilizacijos ešelonas⁷⁴. Greta šių, aiškiai išreikštų sekimo būdų, žandarmerija turėjo daugiau užduočių, nei nurodyta Instrukcijoje. Žandarmerija privalėjo sekti ir prižiūrėti savo kontroliuojamų rajonų gyventojus, žinoti jų užimtumą, papildomų finansų kilmę. Taip pat ji turėjo žinoti, ar yra giminių, gyvenančių užsienyje, ar su jais susirašinėjama⁷⁵. Agentai ne tik skaitė įtariamųjų laiškus, bet ir ieškodavo asmenų, kurie būtų tinkami verbavimui. Dažniausiai jie ieškodavo asmenų kavinėse, restoranuose, kine. Ten būdavo stebimi ne paprasti žmonės, o dažniausiai užsienio kariuomenių kariai, karininkai. Tiesa, tokių atvejų archyvuose šaltiniuose neteko pastebėti, o šį būdą, kaip dažnai naudojamą žandarų ir *ochranos* agentų, aprašė Nikolajus Batiušinas⁷⁶.

Kartais buvo taikoma išorinė žvalgyba, kai Generalinio štabo agentai, teikiantys agentūrinės žinias (rus. *агентурные сведения*), veikdami užsienio valstybėje, surinkdavo informaciją apie šnipus, vyksiančius į Rusijos imperiją. Žinios būdavo perduodamos tose valstybėse veikusiems konsulams, kurie savo ruožtu perteikdavo žinias Rusijoje esančiam Generaliniam štabui. Taip agentai paskleisdavo žinią žandarmerijos valdyboms apie atvykstančius šnipus ir būdavo inicijuojamas jų stebėjimas⁷⁷. Sulaukus pranešimų iš Karinės apygardos štabo kontržvalgybos skyriaus apie galbūt atvyksiančius į Rusijos imperiją asmenis ir prašymus juos stebėti, o esant atitinkamai situacijai, apieškoti, Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos atsakymai rodo, jog būdavo kreipiamas dėmesys į minėtų organizacijų prašymus, bandyta inicijuoti stebėjimą⁷⁸.

Randama įrodymų, kad žandarmerijos atstovai buvo įtraukti į išorinės žvalgybos veiklą. Pranešimai rodo, jog jau prieškarui, 1908 metais, žandarų jaunesnieji karininkai buvo siunčiami į užsienį, kai Vilniaus karinės apygardos štabas prašė Vilniaus gubernijos žandarmerijos valdybos paskirti pareigūnus žvalgybinei veiklai užsienyje. Rašte paminėta, kad šiai veiklai netiko aukšto rango karininkai, žydai, žinomi asmenys, be to, jie turėjo mokėti vokiečių kalbą. Viena iš prašymų Vilniaus gubernijos žandarų valdyba pasiūlė penkis jaunesnius žandarų karininkus, kurių patikimumą tikrino Policijos departamento Ypatingasis skyrius. Šaltiniuose nėra duomenų, ar visi pasiūlyti asmenys buvo priimti į žvalgybos veiklą, nes, anot B. Starkovo, žandarų atstovai dažnai nebuvo pakankamai gabūs atlikti operatyvinę veiklą, nes neturėjo pakankamo karinio išsilavinimo⁷⁹.

Nenorą rinktis žydų paaiškina istorikas Jay Winteris savo tekstu apie etninių grupių būklę prieš ir per Pirmąjį pasaulinį karą. Jis mini, kad galima išskirti tris mažumų pogrupius: persekiojamuosius, integruotuosius ir išnaudotuosius⁸⁰. Žydai priskirti prie persekiojamųjų ir integruotųjų mažumų. Prieškariu nemažoje dalyje pranešimų bei ataskaitų minėtos

⁷⁴ Начальник штаба Двинского военного округа на театр военных действий сообщает о шифровке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 866, l. 4.

⁷⁵ Постановления для Лоевского, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 886, l. 28–29.

⁷⁶ Н. С. Батюшин, 2001, с. 85.

⁷⁷ З. К. Кириллович, 2005, с. 11.

⁷⁸ Постановления для Лоевского, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 886, l. 38; Департамент Полиции сообщает о подозреваемых поданных, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 200.

⁷⁹ Б. Старков, 2006, с. 20–22.

⁸⁰ J. Winter, 2016, p. 221.

žydiškos pavardės. Tai byloja, jog gana dažnai žydų tautybės asmenys buvo laikomi užsienio šnipais. Iš žandarų pranešimų matyti, kad Vilniaus gubernijos karinės apygardos štabui paprašius asmenų, galinčių veikti Vokietijos teritorijoje, buvo įrašyta sąlyga, kad žydai negali būti žvalgybininkai užsienyje⁸¹. Kadangi jidiš kalba buvo panaši į vokiečių kalbą, sistemingam darbui kliudydavo paprasčiausias operatyvininkų neišsilavinimas⁸².

Panaudojus vieną iš keturių stebėjimo būdų ir radus pakankamą nusikalstamumo įrodymų, žandarmerija, gavusi pranešimus su žymomis *visiškai slapta* (rus. *совершенно секретно*) ir *areštavimui* (rus. *арестанское*), inicijuodavo įtariamo asmens sekimą arba sulaikymą⁸³. Pavyzdžiui, byloje, skirtoje Pavlovskio šnipinėjimo veiklai nagrinėti, žandarmerija buvo tyrimo iniciatorė, bet įsakymus teikė policijai, tiksliau – septintojo stano uriadnikui, kuris dirbo Antakalnyje. Atlikus kratą, rasti aštuoni laišakai, susiję su karine informacija⁸⁴. Pagal II kontržvalgybos Instrukcijos punktą tokios medžiagos laikymas buvo laikomas valstybiniu nusikaltimu⁸⁵.

Pagal XX Instrukcijos paragrafą asmenys, kurie buvo apieškoti ir pas juos rasta strategiškai svarbaus inventoriaus, turėjo būti suimti ir su jais pasielgta pagal XV Instrukcijos paragrafą, kuriame minima, kad būtina pranešti karinės apygardos valdybai apie sulaikytą šnipą⁸⁶. Pavlovskio byloje nurodyta, kad tardymą atliko žandarai, informaciją rinko jaunesnieji žandarų punktų karininkai, kurie dažniausiai veikė prie žandarų geležinkelių policijos valdybų⁸⁷. Todėl galime daryti prielaidą, kad visas sekimo ir kardomosios veiklos procesas buvo daugiasluksnis ir koordinuojamas žandarų pareigūnų.

Nepaisant minėto daugiasluksniškumo praktikoje, Antrojoje instrukcijoje pastebime buvus numatytų pareigybių dubliavimosi apraiškų. Randama atvejų, kai įtartinus asmenis turi sekti žandarų atstovai: valdybų pareigūnai, žandarų būrių ir žandarų policijos geležinkelių valdybos darbuotojai. Greta jų sekimo veikla turėjo užsiimti ir *ochranos* skyrių darbuotojai, kurie turėjo geriau ištreniruotus seklius nei žandarmerija. Todėl manytina, kad buvo susiduriama su personalo stoka. Tačiau negalima teigti, kad nebuvo organizuoto veiklos pasiskirstymo. Šaltiniai rodo, kad jaunesniųjų karininkų žandarų punktai taip pat privalėjo stebėti ir rezultatus pateikti Žandarų valdybos vadovo sekretoriui. Ir, nagrinėjant šaltinius, galima atskirti veiklos arealą. Žandarmerijos pareigūnai atliko paieškas ir tardymus kaimuose arba miesteliuose, rečiau miestuose, o *ochranos fileriai* dažniausiai dirbo miestuose. Policija buvo pasitelkiama, kai reikėdavo tiesioginio

⁸¹ Штаб Виленского военного округа, Управление Окружного Генераль-Квартирмейстера Отделения Разведки сообщил Начальнику Виленского охранного отделения о выполнении службы по негласной военной разведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 10.

⁸² J. Winter, 2016, p. 228.

⁸³ Начальник Контрразведывательного Отдельные штаба 2-й армии сообщает о преступнике, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 888, l. 284; Н. В. Греков, 2000, с. 87; Протокол о японском поданном, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 318, l. 1, 15–16.

⁸⁴ Опись. Сделана исправником, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 318, l. 24; Черновой отпуск, ордер No. 25, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 318, l. 18–20; Начальник Виленского губернского жандармского управления сообщает о железнодорожных мостах, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 883, l. 499.

⁸⁵ Дневник преступника, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 885, l. 18, 46, 47.

⁸⁶ Инструкция по контрразведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 38–38b.

⁸⁷ Унтер-офицер о преступниках, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 578, l. 18–19, 62.

įsikišimo, siekiant patikrinti, ar atvykęs užsienietis turi pasą ir ar jo atvykimas į Rusijos imperiją buvo teisėtas. Žandarai, surinkę reikiamus duomenis, patikrų rezultatus pateikdavo Apskrities kariniam štabui⁸⁸.

Esant žandarmerijos ir *ochranos* pajėgose personalo trūkumui, pagalbą turėjo suteikti kitos struktūros. Peržengusius Rusijos imperijos sieną asmenis padėti prižiūrėti turėjo Pasienio, Muitinės apsaugos, Žandarų geležinkelių policijos tarnautojai. Šios tarnybos, pagal Instrukciją, taip pat privalėjo įdėmiai stebėti žmones, gyvenančius prie strateginių karinių objektų, kaip antai karinių įrenginių, poligonų, geležinkelių ir jų platformų. Muitinė užėmė svarbią poziciją stabdydama asmenis, išvykstančius į kitą guberniją arba į užsienį ir, pagal Instrukciją, perduodavo sulaikytuosius artimiausiai žandarų valdybai⁸⁹. Sustiprinto dėmesio neišvengė ir užsienio konsulai, užsienio armijų karininkai, taip pat į Rusiją atvykę inžinieriai ir visi pasienio gubernijų gyventojai, todėl iš užsienio atvykstantys karininkai privalėjo pateikti duomenis Karinės apygardos štabui apie tarnavimo vietą, einamas pareigas, kelionės tikslą, buvimo trukmę. Vienas pavyzdys yra minimas žandarų byloje, kai vokiečių kilmės konsulas von Lerchenfeldas, vykęs į kitą guberniją, buvo sulaikytas muitinės tarnautojų ir perduotas žandarmerijai⁹⁰. Dėl personalo trūkumo ir tam tikrų skirtumų nuo centrinių Rusijos imperijos gubernijų galime teigti, kad Vilniaus gubernijos žandarmerija neužsiėmė firmų žvalgyba. Pirmiausia dėl to, jog Vilniaus gubernija nebuvo gerai industrializuota, antra, kaip teigė N. Grekovas, fiziškai nebuvo įmanoma kontroliuoti dešimtis įmonių Rusijos imperijoje⁹¹.

Kadangi Rusijos imperijoje galiojo ne tik užsienio, bet ir vidaus pasai, kiekvienas sekamo asmens judesys galėjo būti nesunkiai stebimas. Tokiam sekimui palaikyti buvo būtinas glaudus žandarmerijos ir muitinės bei geležinkelių tarnybų bendradarbiavimas. Todėl akivaizdu, kad geležinkeliu keliaujantys šnipinėjimu įtariamais asmenys taip pat turėjo būti sekami. Gavusios pranešimą apie galimą šnipinėjimą, žandarmerijos valdybos privalėjo pranešti muitinės ar geležinkelių žandarmerijos valdyboms apie įtariamąjį, o muitinės arba geležinkelių žandarmerijos tarnautojai – atlikti apžiūrą, ar tas asmuo neturi valstybei jautrios informacijos⁹². Sulaikymo metu, radusios uždrausto inventoriaus, tarnybos privalėjo jį atimti ir per Karinės apskrities štabą pasiųsti į cenzūros komitetą. Jeigu per apieškojimą nebuvo randama jautrios informacijos, įtariamojo asmens dokumentas galėjo būti pažymėtas slaptais simboliais, o nepatikimas keliautojas – slapta sekamas.

Instrukcijoje nurodyta, kad atgal į užsienį išvykstančių įtariamų asmenų patikra taip pat buvo privaloma, o esant rimtų įtarimų reikėjo tuos asmenis apieškoti ir areštuoti. Jeigu kildavo abejonių dėl įtariamojo, asmenį buvo galima sulaikyti ir apie tai pranešti Karinės apygardos štabui⁹³. Abejonių galėjo kelti asmenys, nelegaliai įsigiję traukinio bilietus. Jie, gubernatoriaus nurodymu, turėjo būti stebimi. Pavyzdžiui, archyvinuose

⁸⁸ Инструкция по контрразведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 36b.

⁸⁹ Б. Старков, 2006, с. 111–112.

⁹⁰ Контрразведывательный отдел сообщает о консуле фон-Лерхенфельде, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 266, l. 1a.

⁹¹ Н. В. Греков, 2000, с. 125; T. Bairašauskaitė et al., 2011, p. 391–394.

⁹² Инструкция по контрразведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 38, 38b.

⁹³ Ibid., l. 38.

šaltiniuose aptiktas atvejis, kai žandarmerijos dėmesį patraukė pora, dažnai važinėjanti traukiniu ir prašanti kitų žmonių nupirkti bilietus. Taip besielgiantys asmenys, anot Instrukcijos, turėjo būti sulaikomi iki kol bus atliktas tyrimas⁹⁴. Verta paminėti, kad sekimą atliko įvairaus spektro tarnautojai. Pavyzdžiui, atlikti stebėseną kelionės metu galėjo traukinio konduktorius. Jei būdavo susiduriama su įtariamu asmeniu, konduktorius informaciją apie to žmogaus atvykimą privalėjo perduoti stotyje budėjusiam žandarui. Tam buvo pasitelkiami jaunesnieji žandarų karininkai, kurie turėjo sekti nurodytus asmenis iki atvykimo vietos ir visą informaciją pranešti vietos policijai. Asmeniui atvykus į miestą, stebėseną perimdavo žandarmerija, *ochrana* ir policija⁹⁵.

Yra duomenų, kad tyrimą inicijuodavo gubernatorius arba Policijos departamentas. Galima pateikti pavyzdį, kaip Policijos departamento tyrėjai perdavė informaciją žandarams, kad Vilniaus karinėje junkerių mokykloje (dab. Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas) moteris, pavarde Etling, Vilniaus žemės banko darbuotojo Etlingo duktė, pulkininko Račko žmona, sugebėjo surinkti karinę medžiagą, išklausinėjusi jaunuosius karininkus apie mobilizaciją, ginkluotę, rikiuotes ir kitus taktinius dalykus. Taip pat ji gavo informacijos apie šaudmenų ir ginklų kiekį bei statusą. Prie viso to prisidėjo ir karininko Račko duktė, nukreipusi junkerių dėmesį nuo įtartinų Etling veiksmų. Šiuo atveju buvo pažeisti antrame skyriuje minėtos Instrukcijos punktai, ši pora tapo įtariama, nes rinko griežtai saugomą karinę informaciją⁹⁶.

Apibendrinant – galima matyti, jog įtarus asmenis šnipinėjimu, buvo imtasi aktyvių veiksmų, kurie buvo tapatūs naudojamiems prieš revoliucionierius arba antivalstybinius elementus, – buvo naudojamosi tiesioginiu sekimu, pasų kontrole, perliustracija, išorinė žvalgyba. Įtariamieji buvo tiesiogiai sekami, rinkta informacija, taip pat sukurta įtartinų keleivių traukiniais kontrolė. Pasai, nežinant savininkui, buvo žymimi sutartiniais ženklais. Žandarų karininkai kartu su policija atlikdavo areštus bei tardymus, o *ochranos fileriai* ir jaunesniųjų žandarų karininkai – sekimą.

Išvados

Nuo 1908 metų žandarmerija tapo kontržvalgybos organo dalimi, šį virsmą įteisinus įstatymais ir instrukcijomis, o žandarmerijai priklausiusi užsieniečių kontrolė buvo sujungta su kontržvalgybos veikla. Nors pagrindinės struktūros, tokios kaip žandarmerija ar *ochrana*, buvo specializuotos atlikti kontržvalgybos darbą, didžioji dalis kitų struktūrų neturėjo tam gebėjimų, todėl kontržvalgybos aparatas buvo komplikotas ir neefektyvus. Taigi galime daryti keturias konkretesnes išvadas.

1. Rusijos imperija, taupydama finansus ir stokodama specializuoto personalo šnipams sekti, pasirinko lengvesnį variantą – decentralizuotą sistemą, kai buvo su-

⁹⁴ О наблюдений за иностранными разведчиками. Циркуляр Министерства внутренних дел по Департаменту Полиции 5 июня 1882 г. No. 1861, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 4, 4a.

⁹⁵ Ibid., l. 5a; Инструкция по контрразведке, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 154, l. 38.

⁹⁶ Начальник Виленского губернского жандармского управления сообщает Генераль-Квартирмейстеру штаба Виленского военного округа о военном училище, in: LVIA, f. 419, ap. 1, b. 268, l. 58–58a.

kurtas bendras valdymo centras, o struktūros, kurios atliko sekimą, veikė autonomiškai. Tačiau šitaip valstybė apkrovė politinės policijos aparatą, o susidurdami su sunkumais žandarai ar *ochranos* tiesiogiai jiems priklausančioje veikloje nuo 1908 metų privalėjo aptarnauti dar vieną – kontržvalgybos – barą.

2. Instrukcija nustatė platų kontržvalgybos veikimo arealą, bet praktikoje trūko tinkamai paruoštų *ochranos* ir žandarmerijos agentų, o policija buvo tinkama tik arešto ir tardymo funkcijoms. Dėl personalo trūkumo nemaža dalis bylų buvo neužbaigtos, žandarų jaunesnieji karininkai nebuvo kompetentingi tyrėjai, kad susektų šnipus miesteliuose ir kaimo teritorijose. Trūko žandarų vyresniųjų karininkų, kurie buvo užimti areštais ir tardymais kitose, ne vien kontržvalgybos, bylose. Siekiant įveikti personalo trūkumą, buvo bandyta prijungti kitas tarnybas, tačiau jose taip pat trūko tarnautojų, todėl padėtis nepagerėjo.
3. Sekimo darbas buvo kompliktuotas ir ištęstas laike. Pirmiausia mažai kompetencijų turintys jaunesnieji žandarų karininkai ir perkrauti veiklomis vyresnieji žandarų karininkai lėtai apdoro dav o informaciją, gautą iš Karinės apygardos štabo kontržvalgybos skyriaus. Išplėstinę informaciją apie sekamo asmens gyvenamąją vietą, santykius rinkę *fileriai*, paskirti *ochranos*, rečiau tarnaujantys žandarmerijoje puskarininkiai ir kriminalinei policijai priklausančios policijos prižiūrėtojai dėl pareigūnų trūkumo ir kompetencijos stokos veikė neefektyviai, nespėdavo inicijuoti tyrimo arba sulaikyti įtariamojo, jiems priskirtas didelis saugomų objektų kiekis išblaškėdavo pajėgas, kentėjo efektyvumas. Greta prisidėjusi perliustracija reikalavo papildomo personalo, kurio trūko. Todėl vieno įtariamojo asmens tyrimas buvo sprendžiamas bent vienerius metus, o įtariamasis spėdavo atlikti ardomąją veiklą.
4. Kontržvalgybos veikla Vilniaus gubernijoje nesiskyrė nuo veiklos kitose gubernijose, besiribojančiose su Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos imperijomis. Žandarmerijos bei *ochranos* taikyti veiklos metodai buvo patikrinti ir anksčiau naudoti kovai su revoliucionieriais, antivalstybinio elementu visoje Rusijos imperijoje. Kontržvalgybos atžvilgiu skyrėsi tik veiklos mastas – pasienio teritorijose vyravo aktyvesnė šnipų migracija, nei centrinėse gubernijose.

Bibliografija

- Bairašauskaitė T. et al., 2011 – Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius: „Baltos lankos“, 2011.
- Hobsbawm E., 1994 – Eric Hobsbawm, *The Age of Empire. 1875–1914*, London: Abacus, 1994.
- Pociūnas A., 2008 – Arvydas Pociūnas, *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008.
- Rudd C., Stepanov S., 1999 – Charles Rudd, Sergey Stepanov, *Fontanka 16: The Tsars' Secret Police*, Quebec: McGill-Queen's University Press, 1999.
- Sergeev E., 2007 – Evgeny Sergeev, *Russian Military Intelligence in the War with Japan, 1904–05: Secret Operations on Land and at Sea*, London and New York: Routledge, 2007.
- Winter J., 2016 – *The Cambridge History of The First World War. Volume II and III*, editor Jay Winter, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, <<https://doi.org/10.1017/CHO9780511675683>>.
- Tyla A., 1968 – Antanas Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, Vilnius: Mintis, 1968.

- Zuckerman F. S., 1996 – Fredric S. Zuckerman, *The Tsarist Secret Police in Russian Society, 1880–1917*, New York: New York University Press, 1996.
- Батюшин Н. С., 2001 – Николай Степанович Батюшин, *Тайная военная разведка и борьба с ней*, Москва, 2001.
- [Batyushin N. C., 2001 – Nikolaj Stepanovich Batyushin, *Tajnaya voennaya razvedka i bor'ba s nej*, Moskva, 2001.]
- Греков Н. В., 2000 – Н. В. Греков, *Русская контрразведка в 1905–1917 годах – шпионмания и реальные проблемы*, Москва: МОНФ, 2000.
- [Grekov N. V., 2000 – Н. В. Grekov, *Russkaya kontrrazvedka v 1905–1917 godah – shpionomaniya i real'nye problemy*, Moskva: MONF, 2000.]
- Деревянко И. (ред.), 2005 – *Русская разведка и контрразведка в войне 1904–1905 гг.*, редактор Илья Деревянко, Москва: Эксмо, 2005.
- [Derevyanko I., 2005 – *Russkaya razvedka i kontrrazvedka v vojne 1904–1905 gg.*, redaktor Il'ya Derevyanko, Moskva: Eksmo, 2005.]
- Ерошкин Н. П. (ред.), 1998 – *Высшие и центральные государственные учреждения России. 1801–1917 гг.*, отв. редактор Н. П. Ерошкин, Санкт Петербург: Наука, 1998.
- [Eroshkin N. P., 1998 – *Vysshie i central'nye gosudarstvennye uchrezhdeniya Rossii. 1801–1917 gg.*, otv. redaktor N. P. Eroshkin, Sankt Peterburg: Nauka, 1998.]
- Звонарев К. К., 2005 – Константин Кириллович Звонарев, *Агентурная разведка. Книга первая. Русская агентурная разведка всех видов до и во время войны 1914–1918 гг.*, Киев: Издательский дом «Княгиня Ольга», 2005.
- [Zvonarev K. K., 2005 – Konstantin Kirillovich Zvonarev, *Agenturnaya razvedka, Kniga pervaya. Russkaya agenturnaya razvedka vsekh vidov do i vo vremya vojny 1914–1918 gg.*, Kiev: Izdatel'skij dom «Knyaginya Ol'ga», 2005.]
- Зданович А. А., 2004 – Александр А. Зданович, *Отечественная контрразведка 1914–1920. Организационное строительство*, Москва: Издательство «Крафт», 2004.
- [Zdanovich A. A., 2004 – Aleksandr A. Zdanovich, *Otechestvennaya kontrrazvedka 1914–1920. Organizacionnoe stroitel'stvo*, Moskva: Izdatel'stvo «Kraft», 2004.]
- Измозик В. С. (ред.), 2002 – *Жандармы России*, редактор Владен Семенович Измозик, Санкт Петербург: Издательский дом «Нева», 2002.
- [Izmozik V. S., 2002 – *Zhandarmy Rossii*, redaktor Vladen Semenovich Izmozik, Sankt Peterburg: Izdatel'skij dom «Neva», 2002.]
- Козлов В. П. (ред.), 2007 – *Министерская система в Российской Империи, к 200-летию министерств в России*, редактор В. П. Козлов, Москва: РОССПЭН, 2007.
- [Kozlov V. P., 2007 – *Ministerskaya sistema v Rossijskoj Imperii, k 200-letiyu ministerstv v Rossii*, redaktor V. P. Kozlov, Moskva: ROSSPEN, 2007.]
- Перегудова З., 2000 – Зинаида Перегудова, *Политический сыск в России. 1880–1917 г.*, Москва: РОССПЭН, 2000.
- [Peregudova Z., 2000 – Zinaida Peregudova, *Politicheskij sysk v Rossii. 1880–1917 g.*, Moskva: ROSSPEN, 2000.]
- Ронге М., 2004 – Макс Ронге, *Разведка и контрразведка*, Санкт-Петербург: Издательный дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004.
- [Ronge M., 2004 – Maks Ronge, *Razvedka i kontrrazvedka*, Sankt-Peterburg: Izdatel'ny dom S.-Peterb.
- Симбирцев И., 2006 – Игорь Симбирцев, *На страже трона*, Москва: „Центрполиграф“, 2006.
- [Simbircev I., 2006 – Igor' Simbircev, *Na strazhe trona*, Moskva: „Centropoligraf“, 2006.]
- Старков Б., 2006 – Борис Старков, *Охотники на шпионов. Контрразведка Российской империи 1903–1914*, Санкт-Петербург: Питер, 2006.
- [Starkov B., 2006 – Boris Starkov, *Ohotniki na shpionov. Kontrrazvedka Rossijskoj imperii 1903–1914*, Sankt-Peterburg: Piter, 2006.]